

Кашук Олександр. *Монотелітство у Візантії VII століття: доктрина, політика та ідеологія влади*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка 2019. – 344 с.

Торік у видавництві Львівського національного університету ім. Івана Франка вийшла друком праця Олександра Кашука, присвячена дослідженню явища монотелітства і монофізитської та діофізитської реакції на нього у Візантії VII століття. Слід вітати появу цієї монографії як укладення ще одної цеглинки в розвиток візантиністики та богословської науки в українському контексті. Ця книжка, що стала плодом докторських студій автора, привносить у міжнародний науковий дискурс ще один український голос, а також вводить українських читачів у світ політичних, релігійних і соціокультурних реалій середньовічної Візантійської імперії. Щобільше, праця особливо цікава тим, що автор, виводячи певні закономірності у взаємодії *Церква – політика – християнська ідентичність*, проектує їх на сучасні реалії релігійно-політичного життя в Україні XXI століття.

Монографія складається зі вступу, шести розділів, висновків, розширеної англійської анотації та бібліографії.

У вступі автор обговорює мету та ключові дослідницькі завдання, визначає об'єкт і предмет дослідження. Актуальність обраної теми він аргументує тим, що монотелітська суперечка викристалізувала певні непорушні закономірності в державно-церковних відносинах, котрі зберігаються також у сьогоденні.

У першому розділі – «Історіографія та джерела» – Олександр Кашук представляє історію дослідження монотелітизму, аналізує загальні та вузькоспеціалізовані дослідження попередніх років, а також широкий спектр джерел, серед яких є історичні хроніки, синодальні документи, законодавчі та судові акти, богословські твори, епістолярні джерела, житія, пастирські послання, папські книги тощо. Джерельна база дослідження вражає різноманітністю і всеохопністю. Автор локалізує своє дослідження в контексті наведених матеріалів та фокусує власний науковий інтерес – вивчення монотелітської суперечки в контексті християнського самоусвідомлення.

Другий розділ монографії – «Політико-богословське підґрунтя монотелітської суперечки та методологічне обґрунтування її вивчення» – впроваджує читачів у складну передісторію монотелітської контрверсії VI–VII століття та представляє історичне і географічне тло, на якому вона розгорталася. Автор детально розглядає доктрину моноенергізму як спробу пошуку примирення між халкедонцями, з одного боку, і монофізитами й несторіанами – з іншого. Окресливши намагання патріарха Сергія Константинопольського, імператора Іраклія чи таких представників моноенергізму, як патріарх Кир Александрійський, впровадити її, Олександр Кашук

намагається пояснити причини успіху чи неуспіху їхніх зусиль у доктринальному, політичному та соціогуманітарному контекстах. У монотелітській суперечці важливу роль, на його думку, відіграв чинник релігійного самоусвідомлення християн різних регіонів імперії (Сирії, Єгипту, Вірменії) у процесі формування їхньої нехалкедонської ідентичності. Наприкінці розділу автор представляє поетапну методологію і базову термінологію свого дослідження, подаючи чіткі визначення таких ключових понять, як, зокрема, Логос, іпостась, природа, монофізитство, диофізитство, енергія, моноенергізм, диенергізм, монотелітство, диотелітство, ікономія та акривія.

Третій розділ – «Офіційне просування моноенергізму: між ідентичністю, політикою та доктриною» – присвячений аналізу богословських аспектів монотелітської суперечки. Автор представляє позицію чотирьох головних учасників дискусії: Софронія Єрусалимського, Сергія Константинопольського, папи Гонорія та Максима Ісповідника. Він детально аналізує вчення кожного з них та прослідковує розвиток дискусії, аргументи сторін, їхню переконливість і послідовність. Зокрема, дослідник розглядає христологічну позицію Софронія Єрусалимського на основі його «Синодального послання», вказуючи на непослідовності цього архиєрея у спробі поєднання халкедонської і кирилівської христології щодо вчення про дві природи та енергії, а також спростовує деякі хибні, на його думку, висновки попередніх дослідників. Подібно автор вказує на слабкість аргументації патріарха Сергія Константинопольського та непослідовність його моноенергійного вчення, характеризуючи таку поставу як готовність жертвувати доктринальною точністю задля церковної єдності. Щодо позицій папи Гонорія і Максима Ісповідника, то Олександр Кашук висвітлює еволюцію і розвиток їхнього вчення в ході суперечки та під впливом аргументації протилежних сторін. Це дало йому змогу виокремити в монотелітській суперечці три ключові аспекти: доктрина, політика та ідентичність. Завершується розділ аналізом учення, викладеного в документі «Ектезис» як підсумку першої фази монотелітської контрверсії, та представленням наслідків його проголошення – ізоляції диенергістів і намагання монотелітів закрити небажану для них дискусію навколо нерозв'язаної богословської проблеми. Порівнюючи аргументацію Софронія Єрусалимського і Сергія Константинопольського, автор доходить висновку, що насправді за їхньою суперечкою стояла не доктрина, а ідеї про доктринальний авторитет у Церкві.

У четвертому розділі – «Доктринальна еволюція протистояння» – Олександр Кашук детально розглядає доктринальний аспект суперечки в її другій фазі. На основі творів головних представників обох таборів – патріарха Пира Константинопольського і Максима Ісповідника – він простежує еволюцію вчення обох сторін і розвиток дискусії аж до її кульмінації та розв'язки. Його аналіз переконливо доводить, що диотеліти

лише утвердили свої переконання, підкріпивши їх чіткими й послідовними аргументами в термінології та змістовому наповненні, тимчасом як монотеліти не змогли запропонувати ні якогось логічного і послідовного обґрунтування своєї христологічної доктрини, ні чітких термінів та аргументів на її захист. Автор доходить висновку, що між монотелітами і диотелітами не було суттєвих розбіжностей у науці, існувала лише відмінність у термінології. Олександр Кащук також висуває гіпотезу, що монотелітська суперечка мала не так богословський, як церковно-політичний характер, й у двох наступних розділах монографії намагається верифікувати її. Зокрема, у п'ятому розділі на основі аналізу тактики і політики в монотелітській суперечці автор доводить, що політика мала першочергове значення, а в шостому – аналізує контрверсію з перспективи політичної ментальності та самоусвідомлення її сторін, показуючи роль соціогуманітарного чинника в цій суперечці.

У п'ятому розділі – «Тактика і політика полеміки» – автор показує, що і монотеліти, і диотеліти при покликанні на Святе Письмо та науку Отців і соборів вдавалися до тих самих методів, нерідко підтасовуючи цитати до своєї аргументації, однак робили це з різним ступенем інтенсивності. Диотеліти були в цьому занятті набагато ретельнішими й завзятішими, укладаючи різні *florilegia* – збірки цитат для аргументації та підтвердження своєї доктрини. Щобільше, вони ретельно перевіряли цитати у творах своїх опонентів, спростовуючи їхні маніпуляції з патристичними і соборовими тестами та викриваючи фальшування, перекручення чи необ'єктивність у тлумаченні науки Отців та соборів. Диотеліти вказували на невідповідність монотелітства переданню аж до визнання цієї доктрини ерессю та вважали «Ектезис» чимось новим і несумісним із попередньою наукою Церкви. На думку Олександра Кащука, різний ступінь завзяття в дослідженні проблемного питання свідчить про те, що обидві сторони спору ставили перед собою різні цілі і що протистояння мало політичний характер: монотеліти діяли за принципом ікономії – коштом доктринальної точності задля миру та єдності імперії (для них «ікономія стала політикою»), диотеліти ж дбали про термінологічну точність та діяли в дусі акривії, намагаючись вникнути в суть богословської проблеми задля збереження істини й чистоти віри. Автор також детально представляє, з одного боку, роль Римського престолу й авторитету Максима Ісповідника в поширенні доктрини диотелетизму, а з іншого – відповідь монотелітів, виявом якої стало посилення політичного тиску на основних поборників диотелетизму, зокрема заслання і мученицька смерть папи Мартина, Максима Ісповідника та їхніх учнів. Автор підсумовує, що монотелетистська конфронтація була зіткненням не так христологічних поглядів, як відмінних ідеологій верховної влади в християнстві.

Останній розділ монографії присвячено аналізу основних постулатів двох ідеологій влади, на основі яких сформувалися дві християнські ідентичності – імперська та еклезіальна. Автор прослідковує, як зіткнення цих ідеологій поступово трансформувалось у протистояння й конфлікт двох ідентичностей і яким чином остаточно перемогла еклезіальна ідентичність, основана на чистоті віри та принципі пентархії. Немаловажну роль у цій перемозі, на думку Олександра Кашука, відіграло мучеництво папи Мартина I, Максима Ісповідника та їхніх учнів. Автор ознайомлює читачів із перебігом процесу зміщення переваги від імперської ідентичності до еклезіальної від часів монотелітської суперечки аж до IX століття й показує значення цієї зміни для подальших подій церковного життя, зокрема для Ліонського і Флорентійського унійних соборів.

Безумовною заслугою книжки є не лише аналіз основних етапів монотелітської контроверсії, а й збалансована історична (соціальна і політична) контекстуалізація досліджуваного явища на основі широкого залучення різноманітних джерел. Автор зробив ретельний аналіз творів та інших документів протагоністів обох сторін дискусії, представив їхню тактику й поведінку в кожній фазі протистояння. Проте, оскільки основний фокус автора звернений до ключових постатей контроверсії, інші прихильники монотелітів і диотелітів залишаються в тіні. Хоч із загального представлення подій виглядає, що контроверсія не зводилася лише до вузького грона цих основних фігур, а охоплювала ширше коло заангажованих осіб і обидві сторони протистояння мали численних прихильників, питання про те, хто вони і яка їхня роль у контроверсії, випадає з уваги автора.

Слід наголосити, що Олександр Кашук не просто розглянув перебіг контроверсії, а й показав її в ширшому контексті, прослідкувавши не лише передісторію спору, а й подальшу долю двох основних напрямків дискусії та наслідки їхнього протистояння аж до XV століття. Хоч висновок автора про те, що саме в горнилі цієї контроверсії сформувалася пентархійна свідомість східного християнства, може звучати не надто переконливо і викликати застереження, все ж у книжці чітко показано, як еклезіальна ідентичність поступово здобуває перевагу над імперською ідентичністю. Можна дискутувати з автором, чи цей новий розвиток був заслугою диотелітів, чи неминучим наслідком нових політичних реалій, у яких опинилося візантійське суспільство в наступних століттях, однак слід віддати належне Кашукові за те, що він не намагається писати історію контроверсії з позиції переможців та не приховує недоліків і помилок диотелітів у цій дискусії.

Серед заслуг монографії особливо треба відзначити широку джерельну базу дослідження, ґрунтовний аналіз уже наявних опрацювань з даної тематики, а подекуди й дискусію з попередніми дослідниками цієї теми. Попри складність досліджуваного явища й досить розлогий науковий апарат,

книжку написано легким стилем і вона легко читається, так що її може успішно сприймати ширше коло читачів, які цікавляться історією християнської думки, а не лише вузьке гроно науковців.

Підсумовуючи, можна сказати: книжка Олександра Кашука є вагомим внеском у науковий пошук у галузі візантиністики та богослов'я. Монографія порушує низку питань, які спонукатимуть до подальшого наукового пошуку та дослідження. Написана в міждисциплінарному ключі, вона матиме практичне і теоретичне значення та буде цікавою як для істориків, так і для богословів.

Марія Горяча

PhD, STD, доцент,

Український католицький університет, Львів